

Специфіка соціально-психологічної допомоги дітям, які зазнали впливу несприятливих умов соціалізації

Ю.М. Удовенко
кандидат
психологічних наук,
доцент кафедри
психології,
ВНЗ «Університет
економіки та права
«КРОК»

У статті визначено та розкрито специфіку соціально-психологічної допомоги дітям, які зазнали впливу несприятливих умов соціалізації. Зазначена специфіка полягає у здійсненні процесу соціально-психологічної реабілітації дітей двома шляхами, які повинні бути інтегрованими, комплексними, а не ізольованими один від одного: психолого-педагогічна реабілітація внутрішнього простору дитини; соціально-психологічна робота із зовнішнім простором дитини.

В статтє определена и раскрыта специфика социальной-психологической помощи детям, которые попали в неблагоприятные условия социализации. Указанная специфика предполагает осуществление процесса социально-психологической реабилитации детей двумя путями, которые должны быть интегрированными, комплексными, а не изолированными друг от друга: психолого-педагогическая реабилитация внутреннего пространства ребенка; социально-психологическая работа с внешним пространством ребенка.

The article defines and investigates peculiarities of social-psychological assistance to children who undergone unfavorable conditions of socialization. This specific envisages social-psychological rehabilitation of children in two ways, which have to be integrated and comprehensive, rather than isolated. These two ways are psychological-pedagogical rehabilitation of child's inner world and social-psychological work with external environment of a child.

Ключові слова: несприятливі умови соціалізації, соціально-психологічна допомога, інтегрований і комплексний підхід, оцінка потреб дитини та сім'ї, індивідуальне планування роботи з дитиною та сім'єю.

Постановка проблеми

Соціально-економічна нестабільність в Україні значно впливає на соціальне, емоційне та психологічне благополуччя людини. Процес руйнування сімейних цінностей, порушення дитячо-батьківських відносин, насильство щодо дітей – усе це є складними життєвими обставинами, що створюють несприятливі умови соціалізації для формування, розвитку та становлення особистості дитини.

Складні життєві обставини – це обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (зневажливе ставлення та негативні відносини в сім'ї, насильство щодо дітей, безпритульність, інвалідність, самотність тощо). До склад-

них життєвих обставин також відносять погіршення матеріально-побутових умов, поступове зубожіння, втрата роботи, що викликає у людей почуття незахищеності, страху перед завтрашнім днем. Усе, що призводить до наростання напруження в сім'ї, негативно позначається на вихованні та соціалізації дітей. Отже, складними життєвими обставинами можна назвати такі несприятливі для людини події, коли їй особливо важко і коли вона об'єктивно потребує сторонньої допомоги, у тому числі з боку найближчого оточення, держави, суспільства, громади тощо.

На підставі емпіричного дослідження, проведеного нами у 2004 - 2007 рр. з дітьми молодшого шкільного віку (6 – 11 років), які зазнали впливу несприят-

ливих умов соціалізації та перебували в установах соціального захисту (притулку для дітей, центрах соціально-психологічної реабілітації), було з'ясовано, що під впливом несприятливих умов соціалізації дітей найбільшого ураження зазнає емоційна сфера, потім гальмується пізнавальна активність, деформується мотиваційна сфера, образ-Я та сфера міжособистісної взаємодії. Емоції впливають на перебіг різних психічних процесів, таких як: сприймання, пам'ять, уява, мислення – та зумовлюють формування певних рис характеру. Зокрема, виявлено певні закономірності зв'язку емоційних станів з інтелектуальними процесами: стан радості, захоплення сприяє успішному виконанню пізнавальних завдань, тоді як негативні емоції гальмують їх виконання. Тобто, позитивний емоційний стан забезпечує сприятливі передумови для пізнавального розвитку, особливо дітей молодшого шкільного віку, оскільки в цьому віці навчання та пізнання навколишньої дійсності є провідною діяльністю, яка рухає розвиток дитини. Проте на психічний розвиток значний вплив має соціальне середовище дитини (її родина) та особливості виховних впливів, які значною мірою визначають коло пізнавальних інтересів дитини, її обізнаність і рівень сформованості пізнавальних процесів.

Аналіз структури державних інституцій соціального захисту дітей засвідчує наявність в Україні соціальної підтримки дітей, які опинилися в несприятливих умовах соціалізації. Проте сфери їх відповідальності не конкретизовані, мають поверховий зміст або ж дублюють одна одну. Також відсутня спільна координація дій усіх суб'єктів системи соціального захисту дітей зазначеної категорії. Соціальні інститути державного рівня, які працюють у сфері захисту прав дітей (притулок, центри соціально-психологічної реабілітації) не мають програм реабілітації. Незначна кількість реабілітаційних центрів функціонують на рівні самоорганізації та не мають програм реабілітації.

На сучасному етапі практична діяльність притулків і центрів соціально-пси-

хологічної реабілітації спрямована, переважно, на особистість дитини, надання їй психологічної допомоги. Водночас практично нівелюється напрям соціально-психологічної роботи з батьками чи іншими дорослими, які їх замінюють, тобто тим найближчим оточенням, яке безпосередньо впливає на процес соціалізації дитини та є основоположною ресурсною складовою в процесі надання їй допомоги.

Відповідно, на сьогодні в Україні соціальна робота з дітьми та сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах, не конкретизована та, як правило, має спонтанний, неузгоджений і оцінюючий характер. Зокрема, прикладами роботи з сім'ями є ситуації, коли батьків викликають до школи, соромлячи за їх власну неадекватну поведінку або ж неадекватну поведінку їхніх дітей; викликають до служби у справах дітей, пояснюючи неприпустимість неправильної поведінки щодо дитини. При цьому, ігнорується фактор конкретизованої, змістовної та систематичної допомоги сім'ї задля благополуччя дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вплив негативного досвіду на становлення особистості дитини в умовах неблагополуччя вивчали К. Роджерс, К. Хорні, Н. Мак-Вільямс, Н.Ю. Максимова та інші [1; 3; 5; 6]. Вони вважають, що вплив несприятливого соціального оточення негативно позначається на фізичному, психічному, емоційному стані дітей, особливо підлітків. Доведено, що діти, які відчували на собі жорстокість і насильство, підсвідомо прагнуть відтворити свій життєвий досвід у дорослому житті, оскільки не знають іншої моделі поведінки. Віддаленими наслідками насильства є схильність до узалежненостей: алкоголізм, адиктивна, девіантна, делінквентна й асоціальна поведінка (Т.Я. Сафонова, С.О. Белічева, Н.К. Асанова, Н.Ю. Максимова, О.В. Пчелінцева). На думку вітчизняних і зарубіжних дослідників, унаслідок складних життєвих обставин у дітей відбувається викривлення вікових новоутворень, спостерігаються емоційна нестійкість, надмірна імпульсив-

ність, домінування примітивних потреб, невміння та небажання визначати життєві цілі, спотворена система уявлень про майбутнє або взагалі відсутні бачення та віра в майбутнє.

Концепції соціально-психологічної допомоги дітям, які опинились у несприятливих умовах соціалізації, розкривають такі вчені: Л.С. Алексєєва, О.І. Бондарчук, І.В. Дубровіна, З.І. Кісарчук, Т.Я. Сафонова, Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютіна, М.І. Пірен, В.В. Клименко, В.В. Москаленко, Н.М. Платонова, Ю.П. Платонов, А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Г.М. Лактіонова, І.Д. Зверєва, Ж.В. Петрочко, З.П. Кияниця, Н.Ю. Максимова, Р.В. Овчарова, Дж. Райкус, Р. Хьюз, К. Роджерс, К. Хорні, Н. Мак-Вільямс та інші. [3; 4; 6; 7; 9; 10; 13].

Однією з ключових технологій у роботі з дітьми, які опинились у несприятливих умовах соціалізації, є концептуальна модель оцінки потреб дитини, описана О.В. Безпалько, І.Д. Зверєвою, Ж.В. Петрочко, З.П. Кияницею. Оцінка потреб дитини та сім'ї – це дії зі збору, обробки, систематизації, узагальнення та порівняння даних розвитку дитини, батьківського потенціалу щодо задоволення її потреб, стану соціального середовища сім'ї з метою визначення оптимальної стратегії втручання й необхідних послуг дитині та сім'ї для подолання складних життєвих обставин [4, с. 115; 9; 10]. Якісно проведена оцінка потреб дає більш повну інформацію для визначення цілей і завдань щодо роботи з дитиною, розроблення індивідуального плану роботи з дитиною та сім'єю, аналізу результатів впливу.

Отже, зазначені концепції характеризують переважно психічний стан дітей, індикатори, що допомагають виявляти причини неблагополуччя, та надання професійної психологічної допомоги. Водночас, недостатньо розкритим залишається комплексний підхід щодо соціально-психологічної роботи як з дитиною, так і з її найближчим оточенням – сім'єю. Це, у свою чергу, спричиняє нерозуміння серед фахівців-практиків доцільності, важливості та ефективності такого підходу.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на різноманіття існуючих, теоретично та практично обґрунтованих концепцій соціально-психологічної допомоги дітям, які зазнали впливу несприятливих умов соціалізації, на сьогодні в Україні система соціального захисту дітей потребує доопрацювання на рівні визначення та розкриття специфіки соціально-психологічної допомоги дітям цієї категорії для практичних психологів, соціальних педагогів/соціальних працівників і персоналу в цілому. У подальшому такий підхід повинен стати передумовою для розроблення методології роботи центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, оскільки відсутня єдина, комплексна система допомоги дітям, які зазнали впливу несприятливих умов соціалізації, що враховувала б специфіку соціальної ситуації розвитку та психологічних особливостей, порушень розвитку дітей.

При цьому, відсутність єдиної та ефективної реабілітаційної системи соціального захисту дітей, які зазнали впливу несприятливих умов соціалізації, не забезпечує їх реабілітацію та подальшу соціальну адаптацію.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення та розкриття специфіки надання соціально-психологічної допомоги дітям, які зазнали впливу несприятливих умов соціалізації.

Вклад основного матеріалу дослідження

Вплив соціального середовища на формування особистості здійснюється лише в тому випадку і тією мірою, якою особистість у результаті активного ставлення до соціального середовища сама здатна взяти його як орієнтир у своїй життєдіяльності. У такому разі правомірно говорити про співвідношення провідного впливу соціального середовища та конкретного ставлення до нього особистості. Проте, усе залежить від вікових особливостей людини, оскільки дитина ще не здатна до усвідомленого вибору провідного впливу середовища. Разом з цим, дія механізму

соціалізації, як неусвідомленого процесу ототожнення дитини з дорослими, призводить до засвоєння та відтворення зразків поведінки дорослих як позитивного, так і негативного змісту. Тому доцільно говорити про особливості та відмінності соціалізації дітей від соціалізації дорослих. Дослідник Г. Брем одним із перших виокремив вищезазначені відмінності, а саме [12]:

- соціалізація дорослих виявляється головним чином у зміні внутрішньої поведінки, тоді як дитяча соціалізація коригує базові ціннісні орієнтації;

- дорослі можуть оцінювати норми, а діти здатні тільки засвоювати їх;

- соціалізація дорослих передбачає неоднозначне розуміння добра і зла, водночас соціалізація в дитинстві будується на повному підкоренні дорослим і строгому виконанні правил;

- соціалізація дорослих спрямована на те, щоб допомогти людині оволодіти певними навичками, а соціалізація дітей формує, головним чином, мотивацію їхньої поведінки.

Таким чином, на соціалізацію індивіда впливає ряд факторів, які вимагають від дитини певної поведінки та активності. Особливе значення для соціального розвитку дітей має процес формування їх ціннісних орієнтацій, які відображають внутрішню основу відношень до різноманітних цінностей матеріального, морального та духовного порядку. Ціннісні орієнтації виявляються в ідеалах, переконаннях, інтересах та інших проявах особистості та є регулятором поведінки дітей. У процесі соціалізації дитина збагачується суспільним досвідом та індивідуалізується, тобто стає особистістю, набуває можливість і здатність бути не лише об'єктом, а й суб'єктом соціальних впливів. У цьому процесі особливе значення має соціальна ситуація розвитку дитини, що визначається як специфічна для кожного віку, певним чином організована система відносин дитини з навколишнім світом (за визначенням Л.С. Виготського).

Причини сімейного неблагополуччя, через які діти потрапляють до закладів

соціального захисту, як правило, не можна пояснити дією одного фактора, оскільки в їх основу покладено комплекс соціально-економічних, медичних і психологічних факторів [1]. Діти потрапляють до притулків і центрів соціально-психологічної реабілітації, коли їхні батьки тимчасово або постійно перестають виконувати свої батьківські обов'язки або коли їх поведіння спричиняє загрозу життю та здоров'ю дитини. При цьому, у зазначених ситуаціях діти завжди травмуються як минулим досвідом, так і актуальною ситуацією.

Перебування дитини в закладах має свої плюси та мінуси. Ураховуючи травмуючі, небезпечні умови для життя дитини в сім'ї, ізоляція від цього, безумовно, є позитивним фактором. Оскільки дитина знаходиться в безпеці, її життєвласну діяльність починають займатися спеціалісти, з'являється шанс оптимізації умов життя. Проте, ізоляція має бути тимчасовим, екстремним способом допомоги. Шанс оптимізації життя дитини полягає в тому, щоб відновити, створити чи забезпечити їй сприятливі умови для проживання в сім'ї. Причому, чим менша дитина, тим коротшим повинен бути термін перебування її в дитячому закладі.

Разом з цим, при переміщенні до закладів діти втрачають емоційні зв'язки з близькими, звичне для них середовище (власну домівку, речі, іграшки, тощо). Дослідження Дж. Боулбі (засновника теорії прихильності) доводять, що лише інтимні, емоційно насичені та стійкі відношення з об'єктом прихильності забезпечують нормальний психічний розвиток, формування здорової, активної та соціально адаптованої особистості [2]. Здатність дитини до любові та прихильності – це фундаментальна характеристика нормального розвитку, яку вчені визначають як основний критерій психічного здоров'я. Відповідно, немінуча нестабільність і численність соціального оточення в закладі, відсутність ключової фігури, яка турбується про дитину, супроводжує її протягом життя, створює несприятливі умови для формування прихильності та емоційного розвитку ди-

тини, призводить до руйнування природного прагнення дитини до близькості та любові. У таких дітей спостерігаються труднощі з почуттям базової довіри до світу, що є найважливішим для подальшого психічного розвитку. Відповідно, ними світ сприймається як непередбачуваний, небезпечний і ненадійний.

Потрапляючи в нові умови закладів соціального захисту, дитина мисленнево або дієво намагається повернутися до попереднього життя. Відповідно, бажання дитини повернутися в сім'ю завжди визначає її поведінку та вчинки на базі закладів соціального захисту [5]. Відношення дитини з батьками, братами, сестрами та іншими найближчими родичами є найважливішим фактором майбутнього, навіть у тому разі, коли діти більше не можуть проживати з батьками.

Незалежно від причин несприятливих умов соціалізації в родині (алкоголізм, наркоманія батьків або осіб, які їх замінюють, асоціальний спосіб життя, нехтування задоволенням потреб дитини, різні прояви насильства щодо дітей тощо) діти, як правило, продовжують любити своїх батьків, сім'ю, виправдовувати вчинки та поведінку батьків, ідеалізувати їх та мріяти про повернення до них. Діти вважають, що після того, як вони були розміщені до закладу, вдома все налагодилось і батьки стали зовсім іншими – хорошими.

Практика засвідчує, що діти різного віку в цілому позитивно оцінюють своїх батьків, а найчастіше засуджують умови життя останніх. У дітей більш старшого віку оцінка батьків адекватніша, реалістичніша. Однак, надія на те, що батьки зміняться або вже змінилися, стали хорошими, настільки сильна в душі дитини, що вони в неї вірять. Досить часто можна спостерігати, що діти примирились із ситуацією, яка склалася в родині та сприймають її як норму, оскільки не мають іншого досвіду життя в сім'ї.

Таким чином, в основі соціально-психологічної допомоги дітям, які зазнали впливу несприятливих умов соціалізації, повинно бути незаперечне твердження про те, що основоположне значення для

здорового психічного розвитку, сприятливої соціалізації дитини має сім'я та постійний, безпечний, надійний, сприятливий характер її функціонування.

Основною складовою допомоги зазначеній категорії дітей на базі притулків для дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації є забезпечення процесу соціально-психологічної реабілітації. Реабілітація (від лат. *Rehabilitatio* – придатність, спроможність) – це комплексна, багаторівнева, поетапна та динамічна система взаємопов'язаних дій, спрямована на відновлення дитини в правах, статусі, здоров'ї, дієздатності у власних очах і перед оточуючими [8; 11].

Мета реабілітації в закладі соціального захисту визначається потребами та соціальною ситуацією розвитку кожної дитини, яка опинилась у складних життєвих обставинах, а саме:

1) повернення дитини в біологічну сім'ю;

2) влаштування дитини до сімейних форм виховання (усиновлення, опіка, піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, патронатна сім'я);

3) підготовка дитини до самостійного життя за умов відсутності можливості повернення дитини в біологічну сім'ю чи влаштування її до сімейних форм виховання.

Донині практична діяльність притулків і центрів соціально-психологічної реабілітації спрямована, переважно, на особистість дитини, надання їй психологічної допомоги. Однак, не завжди реалізується напрям соціально-психологічної роботи з батьками або особами, які їх замінюють, тим найближчим оточенням, що безпосередньо впливає на процес соціалізації дитини та є першочерговою, основоположною ресурсною складовою в процесі надання допомоги дитині. Адже, як правило, причиною певного неблагополуччя є дорослі, а не дитина.

Відповідно, специфіка соціально-психологічної роботи з дітьми, які опинилися в несприятливих умовах соціалізації, полягає у здійсненні процесу соціально-психологічної реабілітації двома шляхами,

які повинні бути інтегрованими, комплексними, а не ізольованими один від одного: психолого-педагогічна реабілітація внутрішнього простору дитини, тобто проведення безпосередньої психолого-педагогічної роботи з дитиною, її соціально-психологічна підтримка; соціально-психологічна реабілітація зовнішнього простору дитини, тобто її соціального середовища – батьків чи інших осіб, які їх замінюють. Цей процес передбачає активну роботу з останніми з моменту потрапляння дитини в поле зору соціальних працівників, психологів та інших спеціалістів; формування у батьків мотивації на співробітництво, пошук сімейних ресурсів, допомога батькам у вирішенні власних проблем, що перешкоджають створенню сприятливих умов у сім'ї для забезпечення життєдіяльності дитини.

Оскільки, притулки, центри соціально-психологічної реабілітації – це заклади тимчасового перебування дітей, які зазнали впливу несприятливих умов соціалізації, відповідно метою адаптації є допомога у пристосуванні до тимчасової нової соціальної ситуації [13]: нової території, постійного місця дитини в групі (ліжка, шафи для речей, місця за столом, стільців), щоденного розпорядку дня, правил поведінки, традицій групи, виконання обов'язків (навчатися, прибирати за собою, охайно їсти, дотримуватися черги тощо). Слід пам'ятати, що певні обов'язки для однієї дитини можуть бути відомими, а для іншої – незнайомими. Важливе значення в процесі адаптації дитини та її реабілітації є знання та усвідомлення причин розміщення до закладу, а також перспектив на майбутнє. Це ті важливі питання, на які повинні давати відповіді фахівці, завдяки реалізації колегіального підходу та з урахуванням віку дитини, особливостей її психічного розвитку та інших важливих обставин, що стосуються конкретної дитини.

Діти, потрапляючи до притулків чи центрів соціально-психологічної реабілітації завжди травмуються як минулим досвідом, так і актуальною ситуацією. Відповідно, сам контакт із дітьми є уск-

ладненим. Вони не налаштовані на спілкування з фахівцями, оскільки відчувають шок, розпач, можуть виявляти істерики, агресію або депресію тощо.

Варто розуміти, що встановлення первинного контакту з дитиною є перш за все підтримкою для неї в новій соціальній ситуації. Основоположним при цьому є позитивний емоційний фон, створення ситуації безпеки, безумовного прийняття, довіри та відкритості.

На думку А.Є. Лічко, першу бесіду з дитиною, особливо підліткового віку, варто проводити за певним тактичним планом. Під час первинного етапу взаємодії з дитиною фахівцям не слід ставити перед собою завдання дізнатися якомога більше інформації.

Саме зміна емоційного досвіду дитини за рахунок появи в її житті принципово інших відносин – доброзичливих, позитивних, приймаючих – забезпечує можливість корекції вихідної негативної моделі [7; 8]. На практиці це означає, що якщо спеціалістові вдається сформувані такі відносини з дитиною, переборюючи нехтування та недовіру, це може сприяти зміні відношення дитини до себе та інших людей. Умовою дієвості таких відносин є їхня стійкість і достатня тривалість. Подібні терапевтичні відносини не можуть установлюватися дитиною одночасно з багатьма спеціалістами, вони повинні бути зосереджені переважно на одній людині (психолог, соціальний педагог/соціальний працівник, вихователь).

Загалом, процес формування терапевтичних відносин із дітьми, які мають порушену прихильність до значущих дорослих, передбачає певну динаміку та досить тривалий час [4, с. 85].

Зокрема, на першому етапі основні зусилля повинні бути спрямовані на формування у дитини почуття безпеки, що передбачає як прояв позитивного відношення до дитини, увагу до її переживань і потреб, так і зниження тривоги за рахунок збільшення орієнтованості дитини в тому, як і з якою метою відбуватиметься процес її взаємодії з фахівцем. Психологічна робота з такими дітьми повинна бути

особливо регулярно та постійною, щоб протистояти реальному досвідові дитини, який характеризується непостійним та ненадійним позитивним відношенням до неї. Непередбачувані зміни в графіку роботи необхідно пояснити дитині, оскільки вони можуть актуалізувати її попередні негативні очікування.

На другому етапі роботи, після встановлення довірливих відносин, дитина починає їх перевіряти, проявляючи гнів, агресію та інші негативні реакції, очікуючи негативного відношення до себе зі сторони спеціаліста. За цим може критися бажання звільнитися від тривоги з приводу виникнення позитивних відносин із психологом або злість на неповне задоволення потреб у прихильності, або відтворення сімейного сценарію близьких відносин. Поведінка дитини на цьому етапі може набувати різних деструктивних форм, тому важливо, щоб були встановлені певні межі цих проявів. Наприклад, дитина може почати битися і психолог повинен цьому зарадити. Важливо, щоб дитина зрозуміла: що б вона не робила, її не будуть зневажати, проте це не означає, що людина, яка з нею працює, дозволить поводитися з собою насильницьким способом.

Третій етап – заключний, на цьому етапі дитина може сприйняти припинення роботи як підтвердження того, що її рано чи пізно залишають. Зусилля психолога повинні бути спрямовані на те, щоб підготувати дитину до припинення роботи. Важливо, щоб дитина зрозуміла, що це зумовлено тим, що вона досягла успіху, а не тим, що неправильно себе поводить чи не достатньо хороша. При цьому, дитина повинна зрозуміти, що ситуація в її біологічній родині покращилась чи вона готується до влаштування в сімейні форми виховання, що обумовлює завершення терапевтичних відносин, а також свідчить про досягнення мети реабілітації.

Отже, практика показує, що жодна психологічна, педагогічна та соціальна допомога не приймається дитиною та не матиме стабільних позитивних результатів, якщо вона не базується на стійкому, безпечному та приймаючому відношенні дорослих.

Формування відносин, що дають змогу дитині компенсувати негативний досвід спілкування з дорослими, є метою та умовою надання психологічної допомоги.

Таким чином, реалізація комплексного підходу в процесі надання соціально-психологічної допомоги дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах, передбачає спеціальну організацію професійної взаємодії, яка базується на розумінні загальної мети, усвідомленні того, що для реалізації цієї мети спеціалісти потребують співпраці між собою у вирішенні проблем кожної окремої дитини. Це забезпечує можливість вирішувати проблему дитини комплексно та побачити ситуацію з різних точок зору. Робота навіть дуже кваліфікованого спеціаліста без тісної співпраці з колегами має наслідком зниження ефективності надання допомоги, швидке професійне згорання та виникнення власних емоційних проблем.

Висновки

В основі соціально-психологічної допомоги дітям, які зазнали впливу несприятливих умов соціалізації, повинно бути незаперечне твердження про те, що основоположне значення для здорового психічного розвитку дитини, сприятливої соціалізації має сім'я та її постійний, безпечний, надійний, сприятливий характер функціонування.

Специфіка соціально-психологічної роботи з дітьми, які опинилися в несприятливих умовах соціалізації, полягає у здійсненні процесу соціально-психологічної реабілітації двома шляхами: психолого-педагогічна реабілітація внутрішнього простору дитини та соціально-психологічна реабілітація зовнішнього простору дитини.

У ході розроблення індивідуального плану роботи з дитиною та сім'єю необхідно враховувати такі фактори, як: психологічний вік дитини, рівень її інтелектуального розвитку, особистісні якості, інтереси, характер травми, характер емоційних зв'язків із родинним оточенням тощо.

У процесі реабілітації дітей, які зазнали несприятливих умов соціалізації, мають

місце індивідуальні сенситивні періоди, за яких довготривале перебування дітей в одному із закладів, із давно відновленими

та скоригованими зазначеними порушеннями, призводить до погіршення стану дітей та регресу реабілітації.

Список використаних джерел

1. Алексеева И.А. Жестокое обращение с ребенком. Причины. Последствия. Помощь / И.А. Алексеева, И.Г. Новосельский. – М. : Генезис, 2005. – 256 с.
2. Боулби Дж. Привязанность / Дж. Боулби. – М. : Гардарика, 2003. – 180 с.
3. Джейн І. Скулер. Діти, які пережили травму, сім'ї, що приносять зцілення / Джейн І. Скулер, Бетсі Кіфер Смолі, Тімоті Дж. Каллаган. – К. : Фенікс, 2011. – 280 с.
4. Безпалько О.В. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям : метод. посібник / О.В. Безпалько, Л.П. Гурковська, Т.В. Журавель та ін. / За ред. І.Д. Звереві, Ж.В. Петрочко. – К. : КАЛИТА, 2010. – 376 с.
5. Лангмейер Йї. Психическая депривация в детском возрасте / Йї. Лангмейер, З. Матейчек. – Прага, 1984. – 334 с.
6. Максимова Н.Ю. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства / Навчально-методичне видання / Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютіна. – К., 2003. – 344 с.
7. Організація соціальної роботи з дітьми та молоддю, які опинились у складних життєвих обставинах. Практичний посібник для спеціалістів соціальної сфери // Авт. кол. : С.С. Валько, Л.С. Лоріашвілі, М.С. Лоріашвілі, А.І. Павловський, Ю.А. Саранков, Я.М. Туреханов, Ю.М. Удовенко. – К., 2011. – 304 с.
8. Ослон В.Н. Жизнеустройство детей-сирот : профессиональная замещающая семья / В.Н. Ослон. – М. : Генезис, 2006. – 368 с.
9. Зверева І.Д. Оцінка потреб дитини та її сім'ї / За заг. ред. І.Д. Звереві / І.Д. Зверева, З.П. Кияниця, В.О. Кузьмінський, Ж.В. Петрочко, І. Саммон – К. : Держсоцслужба, 2007. – 144 с.
10. Петрочко Ж.В. Дитина у складних життєвих обставинах : соціально-педагогічне забезпечення прав : монографія / Ж.В. Петрочко. – Рівне : Видавець О. Зень, 2010. – 368 с.
11. Проблемы насилия над детьми и пути их преодоления / Под ред. Е.Н. Волковой. – С.-Пб. : Питер, 2008. – 240 с.
12. Розум С.И. Психология социализации и социальной адаптации человека / С.И. Розум. – С.-Пб. : Речь, 2006. – 365 с.
13. Шульга Т.И. Методика работы с детьми «группы риска». 2-е изд., доп. / Т.И. Шульга, В. Слот, Х. Спаниард. – М. : Изд. УРАО, 2001. – 128 с.